

ИСТРАЖИВАЧ И САГОВОРНИК У КАДРУ. ТАКТИЛНИ GESTOVI И ЊИХОВА ФУНКЦИЈА У ТЕРЕНСКОМ АНТРОПОЛОШКО-ЛИНГВИСТИЧКОМ ИНТЕРВЈУУ

Овај прилог се заснива на теренским антрополошко-лингвистичким истраживањима спроведеним маја 2018. године у насељу Дињаш (рум. Diniş). Прилог представља наставак ауторових истраживања из области невербалне комуникације и методологије визуелних теренских истраживања. Овом приликом биће разматрана једна од не честих ситуација у теренским антрополошко-лингвистичким истраживањима, ситуација у којој се и саговорник и истраживач налазе у истом кадру током видео-документовања теренског разговора. Уочено је да овакав спацијални распоред истраживача и саговорника омогућава тактилни контакт између њих, одн. да саговорник користи тактилни гест у комуникацији са истраживачем. Анализа примера ексцерпираних из теренског разговора вођеног у Дињашу указује да се тактилни гестови користе у функцији скретања пажње, маркирања наративног фокуса, колективног знања, смеха, као и за симулацију описиване радње.

Кључне речи: Дињаш, Срби у Румунији, антрополошко-лингвистички интервју, невербална комуникација, тактилни гест, хаптика, прагматика.

1. Увод

Овај рад се заснива на грађи документованој у теренским истраживањима обављаним у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Савеза Срба у Румунији и Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији. Почевши од 2016. године и истраживачи Балканолошког института САНУ учествују у теренским истраживањима која имају за циљ документовање језичке, фолклорне, усмено-историјске, етнографске

¹ scirkovic@hotmail.com

² Прилог представља резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (бр. 178010), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и резултат рада на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Савеза Срба и Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији.

грађе у српским заједницама на територији Румуније.³ Теренска истраживања 2018. године обављана су у српским заједницама у насељима Дињаш (рум. Diniăș), Ченеј (рум. Cenei), Рудна (рум. Rudna) и Станчево (рум. Stanciova). Истраживачком тиму Балканолошког института САНУ (Биљана Сикимић и Светлана Ћирковић) придружила се и фолклориста Смиљана Ђорђевић Белић из Института за књижевност и уметност (Београд). Током теренских истраживања прикупљен је обиман материјал који одговара унапред задатим истраживачким темама: покладни, ускршњи обичаји, прослављање сеоске славе, колективизација / оснивање пољопривредних задруга у српским заједницама, али су осим њих теренским разговорима покривене и друге теме из области традицијске културе (теме животног и годишњег циклуса), аутобиографске приче, усмене историје итд.

Од 2015. године тим Балканолошког института САНУ у теренским истраживањима разговоре осим дигиталним аудио-снимачима бележи и видео-камером. Употреба видео-камере омогућила је истраживања и у области невербалне комуникације, која лингвистичким истраживањима пружају увид у то како комуникација функционише. У досадашњим антрополошко-лингвистичким истраживањима теренски документоване грађе истицана је недовољна информативност начињених транскрипата теренских разговора – невербални елементи комуникације употребљени у теренском разговору, вербализовани деиктичким речима, чине транскрипт недовољно разумљивим (Sikimić, 2008; Ćirković, 2008). Претходна истраживања аутора овог текста указала су на то да се у антрополошко-лингвистичким теренским разговорима најчешће користе мануелни гестови – покрети рукама, и покрети главом. Анализа гестова и пратећих вербалних делова разговора на тему традицијске културе и специјалних знања, сећања на старе технолошке поступке, указују на то да се за потребе симулације описиваних радњи, илустрације предмета који се користе приликом тих радњи и производа који настају као њихов резултат углавном доминантно користе иконички гестови (Ћирковић, 2018; 2018a), док се указивање на просторне релације, илустрацију облика и величине неког предмета користе деиктички гестови (Ћирковић, 2017a; 2018a).⁴

---

³ О претходним антрополошким и лингвистичким теренским истраживањима српских заједница на територији Румуније, примењеној методологији теренских истраживања и резултатима тих истраживања види више у нпр: Ћирковић, 2015; 2017; 2018.

⁴ Иконички гестови представљају слике конкретних ентитета и/ или акција. Ови гестови деле неке препознатљиве одлике са оним што представљају, било да је то величина или покрет (McNeill, 2005: 39). Већина иконичких гестова има пратеће речи (lexical affiliate), а ова два елемента исказа не морају нужно имати симултани почетак. Семантичка интерпретација иконичких гестова зависи од идентификације пратеће речи. У одсуству говора, интерпретација иконичког геста може обухватити широк спектар могућих значења (Hadar/Krauss, 1999: 2). У деиктичким гестовима, названим и показивачким гестовима, делови тела (најчешће прсти) се користе да би се нешто показало. Шта год да се показује не мора бити

2. Методолошке напомене

Анализи невербалних елемената комуникације морају претходити методолошке напомене, које се тичу примењене методологије теренских истраживања и методологије израде транскрипата подесних за истраживања невербалне комуникације.

а. Видео-документовање теренских антрополошко-лингвистичких интервјуа

У антрополошко-лингвистичким теренским истраживањима најуобичајенији метод документовања антрополошке и лингвистичке грађе јесте интервју „један-на-један“. Истраживач води разговор – отвореним питањима усмерава разговор на теме које се тичу традицијске културе са циљем елицитирања дужих наратива који касније омогућавају анализу језичког идиома на различитим језичким нивоима, а за могућа етнографска и антрополошка истраживања обезбеђују потребан садржај. Осим вођења разговора, истраживач истовремено води белешке о току разговора, али и снима разговор аудио-снимачем, а одскора и видео-камером. Да би аудио и видео опрема функционисала, те да би се добио технички квалитетан аудио и видео материјал, истраживач нужно проверава стање меморије и батерије снимача, а за потребе видео-документовања разговора камеру поставља тако да добије квалитетан видео-снимак. На истраживачу је да води рачуна о осветљењу, тражењу чврстог ослоња за камеру, кадрирању, позиционирању саговорника. Чини се да видео-документовање теренских разговора захтева услове који су у пракси често неиспуњиви (разговори се често воде у двориштима кућа, истраживач и саговорник често седе на малом одстојању те је у кадру само лице саговорника, на осветљење се често не може утицати, видео-снимање се обавља из руке итд.). Током видео-документовања теренских разговора истраживач је најчешће „невидљив“, а у кадру је једино саговорник.

Овакав истраживачки контекст ограничава истраживања невербалних елемената комуникације који подразумевају непосредан, директан невербални контакт између истраживача и саговорника, односно истраживање

физички присутно (McNeill, 2005: 39). Пратећа реч деиктичких гестова јесу деиктици типа *ово, оно, ови, они, овде, тамо*. На тај начин се њима супституишу лингвистички изрази, посебно просторни. Истраживања деиктичких гестова могу да дају одговоре на питања да ли показивање помаже слушаоцу у комуникативном процесу, као и да ли помаже слушаоцу да индиректно идентификује циљ, водећи његов поглед до места које се показује (Louwerse/Bangert, 2005: 1332). Осим иконичких и деиктичких гестова који су као најфреквентнији идентификовани у антрополошко-лингвистичким интервјуима, треба напоменути да се у невербалној комуникацији као типови гестова издвајају и метафорички и ритмички гестови (McNeill, 2005: 38).

хаптике – тактилног сегмента комуникације. Истраживање тактилног сегмента комуникације условљено је проксемиком, тј. спацијалном организацијом саговорника. То значи да, уколико саговорници седе на раздаљини већој од дужине руке, неће користити тактилне гестове (Panić Cerovski, 2017: 20). У теренској истраживачкој ситуацији то практично значи да се истраживач и саговорник морају наћи у истом кадру. Када се узме у обзир улога истраживача у теренским истраживањима, и конкретно теренском интервјуу, истраживање тактилног сегмента комуникације би подразумевало учешће још једног истраживача (или камермана) у овом процесу. Теренска антрополошко-лингвистичка истраживања спроводе се у релативно кратком временском периоду (свега неколико дана, у зависности од организације истраживања), истраживачки тимови се често не састоје од више од троје-четворо истраживача, а циљ теренских истраживања је документовање што је могуће више теренских разговора, у којима се акценат ставља на документовање локалног језичког идиома, елемената традицијске културе, фолклорне традиције, те документовање невербалних елемената није једини циљ оваквих истраживања.

в. Транскрипција мултимодалних исказа

У истраживањима невербалне комуникације не постоји јединствен метод за транскрипцију мултимодалних исказа. Сваки истраживач чији рад на мултимодалним исказима помаже у формирању истраживачке парадигме користи различит приступ транскрипцији гестова и говора.⁵ У научним студијама у којима се истражују мултимодални искази понуђени су различити начини и могућности представљања гестова и вербалног дела исказа који је у вези са њим. Могуће је коришћење фотографија на којима је представљен гест (нпр. McNeill, 2013: 30; Bernardis/ Caramelli, 2007: 616), компјутерских цртежа (computer art) (нпр. McNeill, 2013: 34–36; McNeill, 2005: 23) и цртежа (нпр. Müller, 2013), међутим, визуелна илустрација невербалног дела мултимодалног исказа обавезно је праћена објашњењима о положају делова тела којима се гест реализује, као и покретима који ти делови тела чине. Осим визуелних илустрација у студијама се често користи и интерлинеарни текст који поред транскрибованог вербалног дела исказа, у посебној линији

---

⁵ Анотација говора и гестова, заједно са интерлинеарним, описним белешкама и објашњењима форми гестова и њиховим значењем чине 'метаподатке' удружене са сировим подацима дискурса забележеног видео-камером. Најчешће коришћени софтвер за транскрипцију говора и анализу акустике говора је Praat (Boersma, 2001), док се ELAN и ANVIL (Duncan, 2013: 1009–1010), Transana и EXMARaLDA (Duncan/ Rohlfing/ Loehr, 2013) користе за видео-анотацију. Поред наведених софтвера, као могући системи транскрипције гестова наводе се системи и HIAT 1, GAT (Bressem, 2013). Такође, треба напоменути и систем за транскрипцију и обраду података у области дечјег говора CHILDES, који нуди свој систем инструкција и ознака за транскрипцију невербалне комуникације.

интерлинеарног текста, садржи и описане невербалне радње које су у вези са вербалним делом исказа (нпр. McNeill, 2013; McNeill, 2005: 25).⁶ У неким студијама је понуђена само дескрипција гестова, без њиховог визуелног представљања уз транскрибовани вербални део исказа на који се гестови односе (нпр. Lin, 2017; Panić Cerovski, 2017; Ћирковић, 2017а), или без транскрибованог вербалног исказа у случајевима кад он изостаје, као нпр. у истраживањима развоја конверзационих вештина код деце (Mandić, 2011).

Рад Ћирковић 2018а, у коме се разматра употреба гестова у наративима о гајењу и преради конопље у Источној Србији, нуди модел транскрипције мултимодалног исказа, у коме су сегменти и елементи невербалног дела исказа у транскрипту маркирани различитим графичким симболима, а анализирани невербални елементи комуникације илустровани су фотографијама, конкретан покрет на који се упућује описан је и објашњен испод сваке фотографије. Предложени модел нуди велики број елемената за истраживања – у транскрипту су маркирани сегменти разговора у којима се користе невербални елементи, маркиране су појединачне лексеме праћене гестовима, фотографије илуструју покрет, визуелно је могуће пратити описани покрет и шта се све користи за његово извођење (само делови тела, предмети који се налазе у непосредној близини саговорника итд.). Ипак, већи број анализираних разговора подразумева и већи број издвојених гестова, за шта је потребно више фотографија које изискују више простора, а простор је често лимитиран у научним студијама.

3. Истраживач и саговорник у истом кадру – теренски разговор у Дињашу

Имајући у виду све претходно наведене околности теренских истраживања, методологију видео-документовања теренских антрополошко-лингвистичких интервјуа, коришћење техничке опреме, поставља се питање да ли су могућа истраживања тактилног невербалног понашања (хаптике) а да само истраживање није усмерено на добијање за те потребе квалитетног теренског материјала.

Током истраживања српских заједница у Румунији 2018. године, у насељу Дињаш указала се могућност да се видео-камером региструје сам процес вођења теренског разговора. У овом теренском разговору у истом кадру се налазе истраживач Светлана Ћирковић и саговорница, док Смиљана Ђорђевић Белић документује разговор видео-камером. Имајући у виду да

⁶ Интерлинеарни текст као систем транскрипције користе Јасмина Московљевић Поповић и Весна Половина у транскрипцији конвенционалних гестова и одговарајућег језичког израза код деце. За радњу која прати исказ користе ознаку %act, за стандардизован гест ознаку %grx (Moskovljević Popović/ Polovina, 2015: 233).

примарни циљ разговора и његовог документовања није било истраживање невербалне комуникације, а посебно не истраживање тактилног сегмента комуникације, позиција истраживача у видео-кадру није у потпуности задовољавајућа за ове потребе. Истраживач је само делом у кадру, заједно са саговорницом седи за столом, који заклања доњи део тела. Док су неки тактилни гестови сасвим очигледни, други се могу тек наслутити, а за неке се не може поуздано тврдити да су током разговора коришћени.

За потребе овог рада коришћен је разговор са саговорницом из Дињаша. Аудио-снимак траје 2 сата и 23 минута, док је видео-снимак нешто краћи – 2 сата и 9 минута. Из видео-снимка су ексцерпирани примери у којима су коришћени тактилни гестови. Примери су дословно транскрибовани, а за означавање тактилних гестова у транскрипту користе се витичасте заграде.⁷ У оквирима заграде налази се лексема или делови наратива који су праћени тактичним гестом.

4. Тактилни гестови

Хаптичким елементима комуникације – тактичним гестовима – сматрају се они додирни саговорника који имају важност за сам чин комуникације, они елементи који имају неку лингвистичку вредност – наглашавање израженог садржаја, скретање пажње на садржај, сугерисање слагања са ставом саговорника, истицање посебне вредности исказа. Често хаптички елементи имају исту функцију као дискурсни маркери (Panić Cerovski, 2017: 20), одн. имају прагматичку функцију.⁸ Прагматички гестови играју улогу у метадискурсивном нивоу језика (Aijmer/ Simon-Vandenberg, 2011). Они помажу примаоцу да повеже, организује, интерпретира, процени информације које су му пренете и развије ставове према њима (Vande Kopple, 2002: 93).

а. Функција тактилних гестова у теренском разговору у Дињашу

Примери издвојени из видео-записа теренског разговора вођеног у Дињашу показују неколико функција тактилних гестова – скретање пажње, маркирање наративног фокуса, маркирање „колективног знања“, маркирање смеха, маркирање промене теме, симулација описиване радње. Имајући у виду да су наведене функције издвојене из само једног теренског разговора, не значи да су у потпуности исцрпљене све функције тактилних гестова. Наведена типологија функција тактилних гестова је у целини дело аутора овог

---

⁷ У транскриптима је означен и смех као паралингвистичко обележје конверзације, маркиран је косим цртама /смех/. Питања и коментари истраживача су маркирани курсивом.

⁸ О прагматичкој функцији гестова, типологији гестова са прагматичком функцијом видети више у: Kandon, 1995; Bavelas/ Chovie (у штампи).

текста, постојећа литература не сугерише типологију функција тактилних гестова.

Осим тактилних гестова у разговору се користе и други типови гестова (иконички, деиктички, ритмички), али се у овом раду анализирају само тактилни гестови, и биће наведени само најилустративнији примери из издвојеног корпуса.

б. Тактилни гест у функцији скретања пажње

Имајући у виду да истраживач који води разговор истовремено води и белешке, поглед истраживача је у тим случајевима усмерен ка белешници и прекида се визуелни контакт. Саговорница у тим случајевима користи тактилни гест како би привукла пажњу истраживача. Тактилни гест у тим ситуацијама може бити кратак (и у транскриптима је маркирана само једна лексема), а понекад је дужи (у транскриптима је маркиран део наратива да би се означио део текста „покривен“ гестом). Примери у којима је тактилни гест употребљен у функцији скретања пажње показују да не постоји правило које указује на то која ће лексема или део наратива бити праћени гестом – може се претпоставити да то зависи од саговорнице, која процењује у ком тренутку ће тражити пажњу истраживача. Употреба тактилног геста у овој ситуацији зависи и од тога колико дуго истраживач није остварио визуелни контакт са саговорницом. У примеру [1] кратким тактилним гестом скреће се пажња истраживача.

[1] И ја узем опирачу и {беж} по авлији, тако сам га јурила да га тучем с опирачом.

Пошто је постигнут циљ за чије потребе је тактилни гест употребљен, невербална комуникација се прекида.

У следећем примеру, примеру [2], у оквиру једне наративне целине саговорница тактилни гест користи неколико пута (маркиране су лексеме или делови наратива са којима је повезан гест) због тога што од истраживача није добила тражену пажњу. Три пута поновљени гест различитог трајања и учесталости показује да је тек након трећег тактилног геста саговорница привукла пажњу истраживача и поново успоставила визуелни контакт.

[2] И био администратор, јер како, на факултету механике. Тамо је добио место и смо добили, и смо добили {једну}, {једну просторију}, једну собу и кујну, нисмо плаћали {кирију} нисмо плаћали ништа, то је било јако за нас *Да*. Све добро. Нисмо плаћали струју, нисмо ништа.

в. Тактилни гест у функцији маркирања наративног фокуса

Наративни фокус подразумева део или сегмент наратива који указује на односе, актере описиване ситуације, ситуације које се посебно истичу,

или које имају функцију важног елемента за разумевање ситуације о којој се говори. Иако саговорница у овим случајевима има пуну истраживачеву пажњу (што значи да визуелни контакт није прекинут истраживачевим бељењем), тактилним гестовима се посебан значај даје појединим деловима наратива, за чији садржај саговорница сматра да се посебно мора обратити пажња. Пример [3] илуструје употребљени тактилни гест, који је праћен истим вербалним делом исказа – називом насеља Дињаш.

[3] И траје бал до један, до два сата, и ту се, прија нађе пријатеља, тако се спријатељиш, не, ту се заљубиш, и тако. Ту си се удала из {Дињаша} у Ченеј, из {Дињаша} у Самартон, из Самартона у {Дињаш} и тако.

У примеру у коме саговорница покушава истраживачу да објасни успостављање брачних веза, тактилним гестом маркира насеље Дињаш, у коме се и води разговор, као наративни фокус.

У примеру [4] уочава се употреба тактилног геста у три различите ситуације. У све три ситуације маркирана је по једна реч са којом је повезан тактилни гест са циљем да се та лексема, или тај део наратива, нагласи, да се скрене пажња на конкретан садржај.

[4] И ондак ја се заљубим тамо у једног момка, па сад седим, па никад да идемо у {Самартон} кући. Седим, сам се заљубила у овог из Дињаша, не. Па седим што више. И ондак дођу и ће да напкосу тој {девојки}, ондак дођеду и на, исфарбаду кућу тог комш, тог домаћина, наш, да прија иде кући, дер. Или донесу, ову, преслицу и метеду у врата, {преслицу} да иде прија кући. Неће да иде прија кући.

Описујући радње карактеристичне за забављање младих, које садрже и шаљиве елементе, маркирају се оне лексеме које даље упућују на наративни фокус. И у овом примеру је, као и у примеру [3], тактилним гестом маркирано насеље Српски Семартон, за потребе оријентације у простору, или за потребе конкретизовања описиване ситуације (која може бити и конструисана, без убицања у конкретан просторно-временски контекст). Осим насеља, тактилни гест се користи и за упућивање на учеснике у описиваној ситуацији – на девојку чију се кућа фарба како би јој „напакостили“ (овде се лексема 'напкосу' користи у шаљивом контексту). Да је лексема 'девојка' наративни фокус, односно да се на овај сегмент наратива скреће пажња, указује и употребљена деиктичка заменица 'тој девојки', која упућује на то да је 'девојка' о којој се говори претходно поменута, па самим тим би требало да буде позната истраживачу. У истом фрагменту наратива тактилни гест се користи и за маркирање лексеме 'преслица' (која се иначе помиње два пута) као наративног фокуса, који саговорница сматра важним за разумевање описиване ситуације, и на који истраживач треба да обрати пажњу.

Истраживач током теренског разговора тражи различита објашњења у вези са садржајем наратива. Тако у примеру [5] истраживач проверава да ли је разумео садржај описане ситуације:

[5] *Ако сам вас схватила, значи, то у јануару, две прије* Да. *Се састану и онда.* Не, не две {прије}, него {ти си, имаш рођака тамо. *Аха.* И дођу код рођака да седу}.

У саговорничном објашњењу, индукованим питањем истраживача, тактилним гестом је маркирана лексема 'прије' која је део питања истраживача за које се тражи објашњење. Саговорница негира елемент истраживачевог питања, а тактилним гестом га ставља у фокус свог објашњења. Тактилним гестом се у наставку истиче објашњење ситуације. Да би описивану ситуацију приближила истраживачу, саговорница користи друго лице једине личне заменице и презента 'ти си, имаш рођака тамо', постављајући истраживача као могућег учесника описане ситуације, како би боље разумео ту ситуацију. Тактилни гест у овом случају траје све време објашњавања ситуације, маркирајући га као наративни фокус.

И у примеру [6] се један од два тактилна геста употребљена у фрагменту наратива користи за потребе маркирања одговора на питање истраживача. Имајући у виду да постоји питање истраживача, одговор саговорнице се поставља као наративни фокус.

[6] *А кажите ми кад је престала да постоји школа у Дињашу?* Па ево од ове године нема школе ни први разред. А лане било први разред, а сад нема ове године није било ни први разред. Па није то срамота? *Па то нема деце или деца иду у румунску школу?* {Не шта нема деце}, него су скупили све, сву децу па одвели у Улбеч. *А у Улбеч.* У Улбеч одвели сву децу. {И тамо ни нему сале за децу}, нему сале, него иму неке бараке.

Тактилни гест је употребљен и у наставку овог фрагмента наратива, њиме се маркира оно што саговорница у датом тренутку сматра изузетно важним – непостојање адекватних услова за образовање српске деце.

Посебно истицање одређених сегмената наратива може се вршити и цитирањем или аутоцитирањем. У примеру [7]:

[7] Ал, ја сам говорник и јако сам памтила све, дошо један професор, један доктор, каже „хајде доле у амфитеатру да говориш пред групу студената“. И тако да сам отишла сад један дан, баш група студената у амфитеатру и један говори, а ја сам се сетила {„боже}, боже, Надо, па ти како си говорила и ти, кад тако пред студентима“.

Аутоцитат се додатно истиче и маркира као наративни фокус тактилним гестом, привлачећи посебну пажњу истраживача на тај сегмент наратива.

г. Тактилни гест у функцији маркирања „колективног знања“

Наратив саговорнице садржи и сегменте који се односе и на њен свакодневни живот. Саговорница говори о личностима, организацијама и

ситуацијама, присутним у медијима које прати, које би могле, или за које претпоставља да би могле, бити познате истраживачу. Саговорница претпоставља да су поменуте личности, организације и ситуације део „колективног знања“ (*shared knowledge*). Реферисање на те личности су праћене тактилним гестом.

Управо на саговорничину претпоставку да је поменуто име и особа познато истраживачу указује пример [8]:

[8] Сад ја гледам у, у оркестар, новосадски оркестар, знаш, и метем пекац на јеног момка који ми се свиђа. Је најсипатичнији, тако човека блиског сам га осетила, знаш. А он се зове Бугарски, па га зову Брица. {Брица}, познаш Брицу? *Не*. Не знаш.

У овом примеру тактилни гест маркира поменуто особу – {Брица}, а у наставку се и вербализује саговорничина претпоставка да истраживач можда зна о којој личности из јавног живота се ради – *познаш Брицу?*

На сличан начин је маркирано и помињање личности познате гледаоцима популарних телевизијских емисија, а с обзиром на то да је њихова гледаност (и код Срба у Румунији) велика, саговорница претпоставља да је и истраживачу познато о којим личностима се ради.

[9] *А кажите ми, малопре сте поменули ове задругаре, је л то гледате на телевизији Задругу, ову што се код нас?* Јесте, Задругу вашу, јесте, јесте, јесте, гледим. Гледим, и синоћ сам гледала. Гледала сам, Боба, Слободан. Е, а тако и ту {Луна}, та Анабелина, та девојка, {Луна} што се заљубила у Слободана, па ја не би погледала ја од осамдесет и две године, па он нема ништа нежности у њега.

У примеру [9] тактилним гестом је маркирана 'Луна', актер популарне телевизијске емисије „Задруга“. Употребљени тактилни гест у овој ситуацији упућује на елемент комуникације који би се могао вербализовати са „знаш је/ позната ти је“ и сл., али вербални део исказа изостаје у случајну тактилног невербалног понашања.

Осим познатих личности тактилним гестом се, у примеру [10], маркира и помињање оркестра из Новог Сада, за који саговорница сматра да би могао бити познат истраживачу:

[10] *А шта још гледате од српских канала?* Па Нови Сад, ијао, кад. {Е}, та брох {?} оркестар Новог Сада, знаш, свира.

У овом примеру тактилни гест има своју пратећу реч – речцу 'е', која сама по себи има функцију истицања, скретања пажње.

д. Тактилни гест у функцији маркирања смеха

Саговорница са којом је у Дињашу вођен разговор одличан је наратор, описани догађаји из њеног живота у наративи су често илустровани анегдотама и шалама, па се и саговорница и истраживачи често смеју. Смех

као паралингвистичко обележје је у саговорничном наративу готово увек праћен тактилним гестом. На овај начин се истраживач „позива“ на смех.

У примеру [11] саговорница се шали на свој рачун, истичући да не зна да изговори поједине стране речи:

[11] Зарадила у Ада, Абадуби, како се зове она, она, она држава Аба, ди су Арапи. Абадуби, како се зове? *Абудаби*. {Абудаби} /смех/ Абудаби. Не знам да изговарам те, те стране речи и ди год, и ди год идеш свуд пише те, те, те стране речи. Ондак, не знам, шо, шопихенд, како се зове? *Које?* Де се продаје те старе ствари, како? *Секндхенд*. Е {секндхенд, сек, секндхенд} /смех/. До, и то не знам да кажем. Е и још ћу да кажем, и не могу да кажем. Не могу да кажем. Има неки колаче, шта метеш пишкоте, па неки крема, па нек, и јопет, како се зове {бисибуш}⁹. /смех/ *Смиљана: Е, то не знам; Светлана: Е то не знам. А? Не знамо.* /смех/

Тактилним гестовима су маркиране речи које саговорница не може да изговори – Абу Даби, главни град Уједињених Арапских Емирата, секндхенд (second hand), продавница половне гардеробе и ’бисибуш’, очито врста колача, која истраживачима није позната.

Смехом и тактилним гестом је у примеру [12] маркирана реч ’гузица’, коју саговорница сматра ласцивном, али у конкретној ситуацији довољно илустративном.

[12] Па да, да идеш да видиш, имам и народну ношњу, женску, и мушкарца у гаће, чизме, и све имам, разбој, разбој за ткање, и, све, шта ти кажем. Кад видиш, паднеш на {гузици} /смех/.

Употреба ласцивне речи, смех, као и тактилни гест који се од кратког додира руком по руци претвара у загрљај, указује на то да саговорница истраживача сматра довољно блиским да би овакво невербално понашање реализовала.

У примеру [13] тактилним гестом и пратећим смехом маркирана је шала, коју саговорница сматра пригодном за описивање ситуације:

[13] И ја кад изађем на сокак, долази оданде, од оног краја, и ја видим коња и ја знам ко је на кола. {Ја сам сваког коња познавала из Дињааша}. Ја сам коња познавала, иначе ћу познам тебе /смех/.

ђ. Тактилни гест у функцији маркирања промене теме

Тактилни гест је у наразији саговорнице из Дињааша обележје промене теме. Пример [14] илуструје промену теме – истраживачи покушавају да елицитирају текст ’рапорта’, али саговорница нагло мења тему, и наводи елементе из своје аутобиографије:

⁹ Нејасно је о ком колачу је реч, нити на коју реч тачно саговорница мисли.

[14] *Смиљана: Шта су рапорти?* Рапорт, један стих, ал шаљив стих, знаш, шаљив. Био један алудијаш који је склапо то. Знаш, писао те шаљиве стихове. *Светлана: Мхм.* И она ти шаљиви стихови се певали. *Смиљана: Добро.* Знаш. *Светлана: А је л можете да се сетите неког?* Па, немам телефон да зовем Даринку, да вам Даринка каже један. Ја сам све заборавила. {Ја сам} од тридесет година болесна од срца.

У овом примеру само тактилни гест маркіра промену теме. У примерима који следе [15], [16] и [17] промена теме је осим тактилним гестом маркірана и употребом речце 'е', која је и у овим случајевима пратећа реч геста.

[15] Имам кућу на багрени велику.¹⁰ Да станеш на балкон, па да чекаш, ти си Јулија, па чекаш Ромео /смех/. *Светлана: То би баи мени требало. А?* *Светлана: То би баи мени требало.* Ти треба Ромео? *Светлана: Да.* Немаш Ромео? *Светлана: Немам Ромео.* Ау, и, а да га нађеш, какав је, не, немој неког ту. {Е} била сам сад у болници да се оперишем од за две године, а једна тамо дели храну.

[16] А ја знам да ценим, јер сам са десет прста све наместила. Да. *А кажите ми.* {Е, а на Светог Николу, на Светог Николу} сад на слави, да кажем, ту резање колача.

[17] Е, сад о чему још, ајде? Е, о Ускрсу. *О Ускрсу.* О Ускрсу. {Е} кад се уда млада, кад се уда девојка, ти имаш тетку, имаш стрину, имаш ћику тамо и онда те позивају на ручак.

У примеру [17] иако саговорница тражи од истраживача да сугерише тему разговора, и подсећа се да је током разговора било речи о традицијској култури и значајним празницима календарског циклуса, и без обзира на то што истраживач сугерише тему, саговорница мења тему, уводећи је тактилним гестом и пратећом речи 'е'.

е. Тактилни гест у функцији симулације описиване радње

Тактилни гестови се у нарави користе и за симулацију радње која се описује. У разговору у Дињашу, саговорница користи тактилни гест како би симулирала описивану ситуацију из свакодневног живота (пример [18]), комуникацију у ситуацији у којој је сама учествовала (примери [19] и [20]) или пак за потребе симулација шаљиве ситуације о којој говори (пример [21]).

У примеру [18] саговорница наводи и описује радње које се обављају током свињокоља:

[18] И кад се прљи свињче, је јако лепо да ти одсеку {вр увета} да ти даду да јеш, ее, то.

---

¹⁰ Овде саговорница мисли на дечју кућницу на дрвету.

Додирујући врх истраживачевог увета саговорница симулира један сегмент описиване радње.

Комуникацију са познаницима која укључује и тактилно понашање – додиривање по рамену као знак блискости, пријатељског односа учесника у комуникацији – саговорница илуструје тактилним гестовима, додирујући истраживача. У примеру [19] реч је о поздрављању приликом сусрета:

[19] Ја сам то све знала, ја сам била пријатељица са јако, са ученим светом сам, ја сам имала колегинице професорке, директорке школе, првог адвоката у, у Темишвар, је био са мном {„сервус“, {сервус}, {ћао, ћао}, {ћао, Надо}, се faci?“¹¹. Сви ме, сви ме респектовали. На, нико није дошо да каже, не знам.

Осим цитираних поздрава „сервус“ и „ћао“ саговорница објашњава да је реч о посебном поштовању исказаном у описаној комуникацији. Употребљени тактилни гест представља део цитата – осим вербалног дела цитата, цитиран је и тактилни гест.

У примеру [20] реч је о сличној ситуацији – саговорница описује ситуацију у којој јој је указано посебно поштовање од стране саговорника, и близак однос учесника у описаној комуникацији.

[20] Кад женио сина [показује на власника ресторана у коме се води разговор], сад пре три године како се оженио, правио свадбу, па смо били тамо да испратимо мла, младу, младожењу, тако се, тако се ради, идеш да испратиш, не. И нас је мето за једним столом да нас послужују са соком, знаш. И било чаше тако поређане на столу, да се пије сока, а он каже: {„стани“, {стани}, {стани}, {стани}, {стани}“ отине и отвори један шифонер и извади кристалну чашу. „Не, ти добиш кристалну чашу“ /смех/.

И у овом примеру је цитиран не само вербални елемент комуникације – више пута поновљено „стани“, већ и невербални – тактилни гест. На овај начин се у целини симулира описана ситуација.

У примерима [19] и [20] у целини се цитира комуникација између саговорнице и њених саговорника у описиваним ситуацијама – не цитира се само текст, већ и тактилни гестови, па се они могу сматрати својеврсним „тактилним цитатом“.

И у примеру [21] се цитира не само комуникација већ и тактилно понашање у описаној ситуацији:

[21] Каже, идем, посеподне се иде, посеподне на игранке, знаш, и ондак посеподне те прати један који остане последњи с тобом да игра, па те прати мало, до куче, шта ја знам. И мене сад прати један, до ћошка, и знаш, и каже: {„Боже, шта је лепо било, још да смо се пољубили, још лепше би било“}. / смех/

¹¹ Саговорница цитира поздравно питање/ фразу на румунском језику „се faci?“. „Се faci“ на румунском значи, у буквалном преводу, „шта радиш“. Њиме се приликом сусрета не тражи од саговорника да каже шта заиста ради.

Тактилни гест у овом примеру не чини уобичајени краћи или дужи додир руком по руци, већ саговорница хвата истраживача под руку. Имајући у виду да цитат илуструје удварање момка девојци, тактилни гест илуструје ход момка и девојке о којима је претходно говорила.

Закључна разматрања

У теорији невербалне комуникације сматра се да се гест и вербални део исказа који прати гест могу схватити као сложени знак. Када се интерпретирају одвојено, део значења је изгубљен; тек заједно они реализују целовито значење. Говорници често користе гестове са циљем да оно о чему се говори буде конкретније и целовитије (Kendon, 2000: 51). Гестови се користе уз говор, они се не могу анализирати ван контекста. Истраживања гестова без говора са којим су повезани немају смисла, гест и говор заједно доприносе комплетном значењу (Spets, 2016: 6). Иконички, деиктички, ритмички гестови употребљени у теренским антрополошко-лингвистичким интервјуима олакшавају разумевање, с једне стране, значења употребљених термина старих технолошких поступака изражених локалним језичким идиомима на којима се воде теренски разговори, а који би у конкретној комуникативној ситуацији могли бити непознати или недовољно јасни истраживачу. С друге стране, гестови или невербална комуникација у целини употребљена у једном теренском интервјуу може олакшати истраживачу разумевање самих описиваних старих (али и актуелних) технолошких поступака, или реалија о којима саговорници говоре (Ћирковић, 2017а; 2018; 2018а).

Тактилни гестови, међутим имају сасвим другачију функцију и они су унеколико другачији од икониčkih и деиктиčkih гестова који уз пратећу реч добијају и конкретно значење. Тактилни гестови у суштини немају значење, вербални део исказа се може интерпретирати и разумети и без пратећег геста. Оно о чему се говори у антрополошко-лингвистичким интервјуима и без тактилног геста целовито је и конкретно. Тактилни гестови и њихово истраживање су изузетно важни јер указују на комуникацију у целини – на ток комуникације, на делове разговора које саговорници сматрају важним, шта у једном разговору постаје и представља наративни фокус. Осим тога, тактилни гестови у великој мери указују на однос истраживача и саговорника, и на контекст у коме се води разговор. У том смислу, употреба тактилних гестова говори и о значају генерацијске разлике између истраживача и саговорника – имајући у виду конкретно анализиран разговор и употребљене тактилне гестове у њему, и велику генерацијску разлику између истраживача и саговорнице, поставља се питање да ли би у истој функцији и у истој мери били употребљени тактилни гестови да је узраст истраживача другачији, одн. генерацијска разлика између истраживача и саговорника мања.

Овом односу би могао бити близак однос „ауторитета“ – истраживач млађи од саговорника у конкретном анализираном разговору, бар се чини, не игра улогу „научника/ професора“, већ пре улогу „знатижељног младог истраживача заинтересованог за живот, традицију локалне заједнице“, чији је задатак да прикупи задату му теренску грађу.

На сличан начин се може узети у обзир и родни однос комуникативног пара – истраживач и саговорник. У конкретном разговору и истраживач и саговорник су жене, па тактилно не представља потенцијално погрешно тумачење тактилног понашања саговорника. Самим тим се поставља питање да ли би невербалне тактилне комуникације било да је истраживач жена, а саговорник мушкарац, али и обрнуто (истраживач мушкарац, а саговорник жена и њихов узраст).

Уз све наведено треба имати у виду да је невербално комуникативно понашање у великој мери индивидуална одлика комуникативног понашања саговорника (али и истраживача), те да неки саговорници чешће користе гестове као елементе невербалне комуникације од других. Осим тога, треба имати у виду и однос саговорника према видео-документовању и камери као инструменту за видео-документовање. Аудио-снимачи, уређаји који су данас обавезно средство у теренским истраживањима, могу бити веома мали и слични мобилним телефонима на које су саговорници у потпуности навикнути. Саговорници их често и не примећују, те да нема обавезног питања истраживача којим се тражи сагласност саговорника да се разговор сними, аудио-снимачи би могли остати незапажени. Са камером и видео-документовањем разговора ствар је потпуно другачија, те осим што се дешава у теренским истраживањима да саговорници не дају сагласност за видео-документовање разговора, понашање неких саговорника пред камером је сасвим другачија него што би било да се камера у истраживању не користи.

Чини се да је у закључним разматрањима више постављених питања него донетих закључака везаних за тактилне гестове и тактилно невербално понашање у теренским антрополошко-лингвистичким интервјуима. Као један од разлога се може сматрати мали корпус теренски документованих разговора који се могу анализирати за ове потребе, а корпус и његов обим зависе од конкретних ситуација у којима се разговори видео-документују. Имајући у виду број различитих услова под којима се тактилна комуникација истражује, али и услове у којима истраживачи и истраживачки тимови из Србије раде и циљеве њихових теренских истраживања, не може се очекивати да креирање корпуса разговора за потребе истраживања тактилне невербалне комуникације буде једини циљ.

Невербално комуникацијом, говором тела, фацијалном експресијом бави се психологија, али и интердисциплинарне науке које невербално понашање виде као скуп комуникационих вештина које могу открити или сакрити осећања и емотивна стања, али која се уче за потребе вербалне и невербалне комуникације

у културолошки различитим срединама, јавним наступима и сл. Културолошким аспектом невербалне комуникаце посвећене су бројне научне студије, у којима се осим о „тактилнијим и мање тактилним друштвима“ разматрају и одлике невербалне комуникације међу којима су перцепција и величина личног простора, друштвене норме у невербалном понашању, перцепцијом тактилног геста. У том контексту би се могао сагледати и разговор вођен у Дињашу и тактилна невербална комуникација у њему – као преплитање различитих фактора који условљавају описани однос истраживача и саговорника – генерацијска разлика, улоге које имају истраживач и саговорник, родни однос, индивидуалне одлике комуникативног понашања, саговорникова перцепција истраживача и комуникације, и у том смислу може се размишљати и о тактилној невербалној комуникацији као културолошки условљеној, и/ или перцепираној.

Литература

- Ћирковић, 2015: С. Ћирковић, Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: Антрополошколингвистичка анализа наратива о прављењу [чеснице]. *Исходишта* 1, Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији · Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 455–472.
- Ћирковић, 2017: С. Ћирковић, Настава на српском језику у Поморишју данас, *Исходишта* 3. Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији · Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 519–536.
- Ћирковић, 2017а: С. Ћирковић, Лековито биље као елемент традицијске културе у околини Књажевца, у: *Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена)* (ур. З. Карановић). Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ : Удружење фолклориста Србије, 199–210.
- Ћирковић, 2018: С. Ћирковић, Употреба гестова у нарацији: сећање на гајење и прераду конопље у Белобрешки (Румунији), *Исходишта* 4. Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 385–400.
- Ћирковић 2018а: Невербална комуникација у антрополошко-лингвистичком интервјуу: анализа мултимодалних транскрипата наратива на тему гајења и прераде конопље, у: *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017* (ур. С. Ћирковић). Књажевац: Народна библиотека „Његош“ · Београд: Удружење фолклориста Србије, 219–238.
- Aijmer/ Simon-Vandenberg, 2011: K. Aijmer, A.-M. Simon-Vandenberg, Pragmatic markers, in: *Discursive pragmatics* (eds. J. Zienkowski, J.-O. Östman, J. Verschuere). Amsterdam: John Benjamins, 223–247.
- Bavelas/ Chovil, (у штампи): J. Bavelas, N. Chovil, Some Pragmatic Functions of Conversational Facial Gestures, *Gesture*.

- Bernardis/ Caramelli, 2007: P. Bernardis, N. Caramelli, Semantic priming between words and iconic gestures, in: *Proceedings of the 2nd European Cognitive Science Society Conference* (eds. S. Vasniadou, D. Krayser, A. Protopapas). Delphi: Lawrence Erlbaum Associates, 614–619.
- Boersma, 2001: P. Boersma, Praat, a system for doing phonetics by computer. *Glott International* 5(9/10), 341–345.
- Bressem, 2013: J. Bressem, Transcription system for gestures, speech, prosody, postures, and gaze, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. H. Ladewig, D. McNeill, S. Teßendorf). Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1037–1059.
- Ćirković, 2008: S. Ćirković, Stvarnost kosovske enklave: autopercepcija tradicionalnog lečenja, u: *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji* (ur. S. Nedeljković). Kruševac: Baštinik, 147–181.
- Duncan, 2013: S. Duncan, Transcribing gesture with speech, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. H. Ladewig, D. McNeill, S. Teßendorf). Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1007–1014.
- Duncan/ Rohlfing/ Loehr, 2013: S. Duncan, K. Rohlfing, D. Loehr, Multimodal annotation tools, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. H. Ladewig, D. McNeill, S. Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1015–1022.
- Hadar/ Krauss, 1999: U. Hadar, R. K. Krauss, Iconic gestures: the grammatical categories of lexical affiliates. *Journal of Neurolinguistics* 12, 1–12.
- Kandon, 1995: A. Kandon, Gestures as illocutionary and discourse structure markers in Southern Italian conversation. *Journal of Pragmatics* 23, 247–279.
- Kendon 2000 – A. Kendon, Language and gesture: unity or duality? in: *Language and Gesture* (ed. David McNeill), Cambridge: Cambridge University Press, 47–63.
- Lin, 2017: Yen-Liang Lin, Co-occurrence of speech and gestures: A multimodal corpus linguistic approach to intercultural interaction. *Journal of Pragmatics* 117, 155–167.
- Louwerse/ Bangerter, 2005: M. Louwerse, A. Bangerter, Focusing attention with deictic gestures and linguistic expressions, in: *The Annual Conference of the Cognitive Science Society* (eds. B. G. Bara, L. Barsalou, M. Mucciarelli). Stressa: Erlbaum, 1331–1336.
- Mandić, 2011: M. Mandić, Turn-talking at the age of one: A longitudinal case study, in: *Studying interaction in different contexts: A qualitative view* (eds. A. Baucal, F. Arcidiacono, N. Buđevac). Belgrade: Institute for Psychology, 187–231.
- McNeill, 2005: D. McNeill, *Gesture and Thought*. Chicago: Chicago University Press.
- McNeill, 2013: D. McNeill, Gesture as a window onto mind and brain, and the relationship to linguistic relativity and ontogenesis, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. H. Ladewig, D. McNeill, S. Teßendorf). Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 28–54.

- Moskovljević Popović/ Polovina, 2015: J. Moskovljević Popović, V. Polovina, Rani pragmatski razvoj – tipologija komunikativnih akata kod jednoipogodišnjaka. *Primenjena lingvistika* 16, 231–244.
- Müller, 2013: C. Müller, Introduction in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. H. Ladewig, D. McNeill, S. Teßendorf). Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1–6.
- Panić Cerovski, 2017: N. Panić Cerovski, *Verbalna i neverbalna komunikacija*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Sikimić, 2008: B. Sikimić, Crkvine severnog Kosova 2001: u traganju za istraživačkom metodom, u: *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji* (ur. S. Nedeljković). Kruševac: Baštinik, 131–146.
- Spets 2016 – Heidi Spets, *Connecting iconic gestures with unites of speech*. Bachelor's seminar and thesis, English philology, Faculty of Humanities University of Oulu.
- Vande Kopple, 2002: W. Vande Kopple, Metadiscourse, discourse, and issues in composition and rhetoric, in: *Discourse studies in composition* (eds. F. Barton, C. Stygall). Cresskill, NJ: Hampton Press, 91–113.

Svetlana M. Ćirković

RESEARCHER AND INTERLOCUTOR IN THE SAME FRAME. TACTILE GESTURES AND THEIR FUNCTION IN FIELD ANTHROPOLOGICAL-LINGUISTIC INTERVIEW

Summary

This study is based on field anthropological and linguistic research carried out in May 2018 in the Serbian communities of Dinaş, Cenei, Rudna and Stanciova in Romania as part of the project *Research on the History and Culture of Serbs in Romania*. The study is a result of the author's follow-up research in the field of non-verbal communication and the methodology of visual field research. One of the uncommon situations in field anthropological-linguistic research is considered, a situation in which the interlocutor and the researcher are in the same frame during video recording of field interview. It has been observed that the spatial position of researcher and interlocutor provides tactile contact between them, i.e. the interlocutor uses a tactile gesture in communication with the researcher. The focus of this contribution is on the analysis of the use and function of tactile gestures in the anthropological-linguistic interview and the verbal part of the narrative with which this type of gesture is linked.

Key words:, Dinaş, Serbs in Romania, anthropological-linguistic interview, non-verbal communication, tactile gestures, haptics, pragmatics.